

ŠIUOLAIKINĖ PRIEMIESTINĖS ZONOS SAMPRATA

Matas Cirtautas

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Urbanistikos katedra
El. paštas archimatas@yahoo.com

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama šiuolaikinė *priemiestinės zonos* samprata, siekiama suteikti aiškumo dėl šios sąvokos turinio ir prasmės. Tyrinėjant istorinę *priemiesčių* kilmę ir jų raidos bruožus, aiškėja, kad intensyvūs miestų plėtros procesai ir jų nulemtos tarpinės tarp miesto ir kaimo aplinkos formavimasis nėra konceptualiai naujas ar tik išsivysčiusiems šalims būdingas reiškinys. Dabartinį susidomėjimą šiuo erdvinio fenomenu – *priemiesčiais* – nulėmė auganti jo kaip teritorinio organizacinio vieneto svarba. Anksčiau *priemiestinės zonos* samprata buvo glaudžiai susieta su miesto kaip centrinio analitinio diskurso tradicija, o pastaruoju metu, vykstant radikaliems decentralizacijos procesams, vis dažniau siekiama miesto periferines teritorijas įvardinti kaip unikalų funkcinį, erdvinį darinį – *priemiestinį kraštovaizdį*. Visgi, nors mokslinėje ir populiarioje literatūroje ekstensyvūs miestų plėtros procesai yra gausiai analizuojami, vieningos pozicijos dėl *priemiestinės zonos* apibrėžimo nėra. Tačiau aiškėja tendencija traktuoti *priemiesčius* kaip neatskiriama dėsningų transformacijos procesų, vykstančių dėl besikeičiančių socialinių, ekonominių ir ekologinių sąlygų, erdvę. Pastarasis holistinis *priemiestinės zonos* suvokimas yra pagrindinis šiuolaikinės jos sampratos atributas, kuris labai aktualus darnios (tvarios) miestų ir regionų plėtros kontekste.

Reikšminiai žodžiai: priemiestis, priemiestinė zona, urbanistinė struktūra, suburbanizacija, transformacija.

Įvadas

Šiandieniai intensyvūs miestų plėtros procesai, nulemti įvairialypių socialinių, ekonominių, kultūrinių transformacijų, nebėra vien Vakarų pasaulio fenomenas. Priešingai, aktyvėjančių globalių įtakų fone intensyvūs urbanizacijos procesai, anksčiau būdingi vien išsivysčiusioms šalims, dabar stebimi daugumoje pasaulio regionų. Nepaisant šių tendencijų, politiniuose bei akademinuose sluoksniuose jau bene šimtmetį aktyviai diskutuojama apie miesto ir jo artimosios aplinkos santykį (Hall 2002), tačiau daugeliu atvejų dėmesys sutelkiamas į kurį nors vieną aspektą: *geografai* fiksuoja miesto morfologinės raidos aspektus ir su tuo susijusius demografinius procesus; *ekonomistai* akcentuoja miesto ir jo įtakos lauko ryšius; *sociologai* nagrinėja visuomenės grupių koncentracijos mieste dėsningumus; *ekologai* pabrėžia gamtinio karkaso bei atskirų jo elementų svarbą miesto aplinkos funkcionavimui; *urbanistai* minėtoms problemoms suteikia erdvinę išraišką plėtros modelių pavidalu; netgi *istorikai* miestą traktuoja kaip esminę visuomenės raidos erdvę. Visi jie savo darbuose bando apibrėžti miestą remdamiesi savo disciplina, o akcentuodami priešingas miestui savybes formuoja *priemiesčio* kaip kaimo aplinkos vaizdinį. Tačiau išivyravusi griežta miesto ir kaimo aplinkos dichotomija yra neperspektyvi, o galiausiai sukelia ir problemų (Adell 1999). Pavyzdžiui, populiariojoje teorinėje literatūroje, atsižvelgiant į radika-

lias decentralizacijos ir miesto struktūros „padrikimo“ (angl. *urban sprawl*) tendencijas, vartojama daugybė naujadarų (angl. *outtowns, technoburbs, exopolis, superburbs, ethnoburbs, edgeless cities, zoomburbs, boomburbs, disurbia, edge city, middle landscape* ir kt.), kuriais siekiama bent iš dalies paaiškinti naujus urbanizacijos procesus ir urbanistinius darinius, išryškėjusius miesto struktūros pakraštyje ir platesnėje gretimoje zonoje – *priemiestyje* (Adell 1999; Ghent... 2002; Vaughan *et al.* 2009). Taigi *priemiesčio* terminas, nors ir yra palyginti senas, turi savybę keistis. Straipsnio tikslas yra trumpai apžvelgti *priemiesčio* sąvokos raidą, nustatyti jos šiuolaikinę sampratą ir taip suteikti daugiau aiškumo apie šiandieninį sąvokos turinį ir prasmę.

Priemiestis: reiškinių kilmė ir raida

Tiek pats *priemiesčio* terminas (angl. *suburb*), tiek reiškinytis nėra naujas darinys. Kaip teigia L. Mumford'as (1968), pirmieji miestų gyventojai nelaukė staigaus transporto technologijų šuolio, kad galėtų naudotis periferijos teikiamais privalumais. Dėl to *priemiestis* kaip tam tikra periferinė zona tampa matomas jau pirmųjų miestų struktūroje (Vaughan *et al.* 2009), o tai gali būti siejama su jų sugebėjimu adaptuotis prie kintančių socialinių, ekonominių, kultūrinių sąlygų. Ankstyvųjų miestų raidoje pastebimas naujų socialinių grupių ir institucijų, kurių veiklai buvo reikalinga daugiau erdvės, kūrimasis miesto prieigose, nes uždaroje miesto teritorijoje jos nepakako

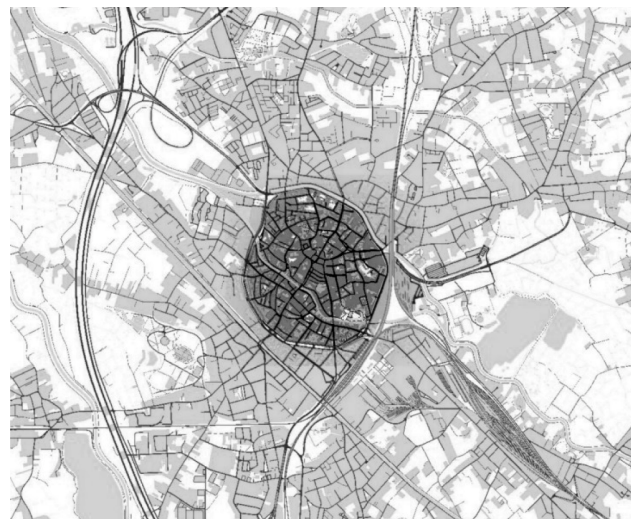
(Mumford 1968). Taip Antikos laikais užmiestyje radosi akademijų, gimnazijų; Romos imperijos miestų pakraščiuose buvo statomi didingi visuomeniniai statiniai (piritys, amfiteatrai ir kt.), privačios vilos; viduramžiais Europos miestų *priemiesčiuose* kūrėsi vienuolynai, universitetai, vėliau integruoti į miesto audinį.

Kai kada *priemiesčių* (t. y. užmiestyje esančios zonos, kuriai būdinga intensyvesnė žemėnauda ir fragmentinis užstatymas) egzistavimas prieštaravo ideologinėms visuomenės normoms, tačiau objektyvi realybė buvo kiek kitokia. Tarkim, romėnų pasaulėžiūroje miestas laikomas esminiu civilizacijos simboliu (ypač moralės požiūriu), o jo fizinės ribos netgi įgyja sakralinę prasmę (Kostof 1992; Goodman 2007). Tačiau to meto teisiniuose dokumentuose, sprendžiančiuose realias romėnų miestų administravimo problemas, *priemiestis* juridškai reglamentuojamas kaip neatskiriama miesto dalis (jau tuomet įvardinamos *ištisinio užstatyto, apgyvendinimo, besiribojančių žemės valdų* kategorijos) – į ją siekiama perkelti mieste nepageidaujamas, bet jam gyvybiškai būtinas ūkinės veiklas. Tačiau *priemiestinė zona* nelaikoma vien patogių „sąvartynų“, kai kada ji tapdavo ir teisinės apsaugos objektu (Goodman 2007).

Visgi šiandieninis *priemiesčių* (angl. *suburbs*) aiškimas neatskiriamas nuo modernių jo asociacijų, t. y. viduramžių ir ankstyvojo moderniojo urbanizmo Europoje (XIII–XVIII a.) bei vėlesnės Europos ir Amerikos miestų raidos (XIX–XX a.) patirties. Šiame kontekste termino reikšmė dažnai apsiriboja antraeilės miesto erdvės, kurioje telkiasi žemesnės klasės gyventojai ir plėtojamos mieste nepageidaujamos ūkinės veiklos, apibūdinimu (Goodman 2007; Mumford 1968; Hall 2002), nors toks požiūris nėra visai teisingas. Pavyzdžiui, visuomenės elito susitelkimas miesto centre buvo būdingas žemyninei Europai (Paryžiaus pavyzdys), o anglosaksiškuose regionuose priešingai – pasiturintieji ir vidurinė klasė buvo tos visuomenės grupės, kurios siekė pasitraukti iš industrializuoto metropolinio miesto, nors jo visiškai neatsisakė (Ghent... 1999). Šis egzodo motyvas, pasak L. Mumford'o (1968), buvo aktualus ir ankstyvųjų miestų raidoje, ir modernųjų *priemiesčių* formavimuisi. Visgi gyventojų kėlimosi į *priemiesčius* judėjimo ideologiją, dabar pasireiškiančią kraštutinėmis formomis ir padariniais, lėmė jos populiarumas.

Ankstyvieji modernieji *priemiesčiai* (XIX–XX a. pr.) buvo išskirtinai gyvenamosios teritorijos, todėl žmonės kasdienėje veikloje buvo labai priklausomi nuo miesto centre likusių ir įvairias paslaugas teikiančių įstaigų, ten pat esančių darbo vietų. Dėl tuomet akivaizdžios hierar-

chinės priklausomybės tarp centro ir periferijos miestui buvo būdinga koncentrinė struktūra, išsitususi pagrindinių viešojo transporto trasų kryptimis. Tačiau tik po Antrojo pasaulinio karo suburbanizacijos procesai pasiekė savo apogėjų. Beprecedenčio pramonės išsivystymo šuolio nulemta masinė gamyba ir vartojimas, staigus demografinis miestų augimas ir (ypač) masinė automobilizacija keitė klasikinį *priemiesčių* vaizdinį. Jis neteko anksčiau vyravusio intensyvaus užstatymo gyvenamųjų grupių, išdėstytų palei viešojo bėginio transporto atšakas ir pritaikytų gyvenamojoje zonoje susisiekti pėsčiomis, charakterio. Vietoj to dėl nevaržomo mobilumo nykstant koncentrinei miestų struktūrai, įsigalėjo *priemiestinės zonos* kaip ištisinės, ekstensyvaus ir monotoniško užstatymo gyvenamosios teritorijos, skaidomos plačių transporto magistralių tinklo, vaizdinys (Ghent... 1999; Hall 2002; Mumford 1968). Tiesa, Vakarų Europoje tuo laikotarpiu *priemiesčiai* formavosi kiek skirtingai – dėl jų augimą varžančių planavimo normų, propaguojančių įvairius koncentruotos plėtros modelius, ir viešojo transporto tinklo vystymo *priemiesčių* raida buvo ne tokia aktyvi ir jos pasekmės švelnesnės. Jie iš dalies išlaikė klasikinių *priemiesčių* bruožus, ir tik kai kuriose šalyse daug vėliau, pavyzdžiui, Belgijoje (1 pav.), dėl suabsoliutintos privačios nuosavybės pasireiškė kraštutinės suburbanizacijos pasekmės: žemės ūkio ir gamtinių teritorijų fragmentacija, miestų ir miestelių „suaugimas“ į ištisinius urbanizuotos aplinkos darinius bei pastarųjų veiksmų nulemta vizualinė kraštovaizdžio degradacija (Meeus et al. 2008).

1 pav. Radikalių miesto plėtros procesų rezultatas – pusiau urbanizuota teritorija aplink Mechelen'o miestą Belgijoje (Meeus et al. 2008: 14)

Fig. 1. The result of radical city development processes - urban sprawl creating a semi-urban area around Mechelen, Belgium (Meeus et al. 2008: 14)

Pokariu suburbanizacijos procesai skatino ne tik kiekybinį *priemiesčių* augimą. XX a. antroje pusėje, vis dar intensyviai gyventojams keliantis į periferinės teritorijas, įkandin jų pajudėjo komercinės ir pramonės įmonės. Šios paskirties objektų teritorijoms miesto centre anksčiau buvo būdingas intensyvus žemės panaudojimas ir daugiaaukščiai statiniai, o keičiantis vartotojų poreikiams (kasdienis, patogus apsipirkimas, laisvalaikio pramogos) ir pramonės technologijoms (konvejerinė gamyba ir pan.), naujos lokacijos miesto prieigose, greta stambių transporto magistralių, buvo perspektyvesnės (Ghent... 1999). Šių transformacijų padarinys – ekstenсивios urbanizuotos struktūros miesto prieigose – yra daugelio Vakarų valstybių didmiesčių objektyvi realybė, skatinanti diskusijas dėl miesto ateities (2 pav.), t. y. jo ideologinės-kultūrinės prasmės, funkcijų ir struktūros optimalumo (Frey 2007). Šios diskusijos skatina įvairių naujadarų mokslinėje ir populiariojoje literatūroje atsiradimą (apie tai rašyta straipsnio pradžioje), kartu atgyja ir *naujojo regionalizmo* judėjimas, akcentuojantis regioninio miesto (angl. *city-region, urban region, regional city*) vietą globalėjančiame pasaulyje – dėl to akademiname ir politiniame lygmenyje siekiama iš naujo apsvarstyti miesto ir jo aplinkos sąveikas (Charter... 1996; Davoudi 2008).

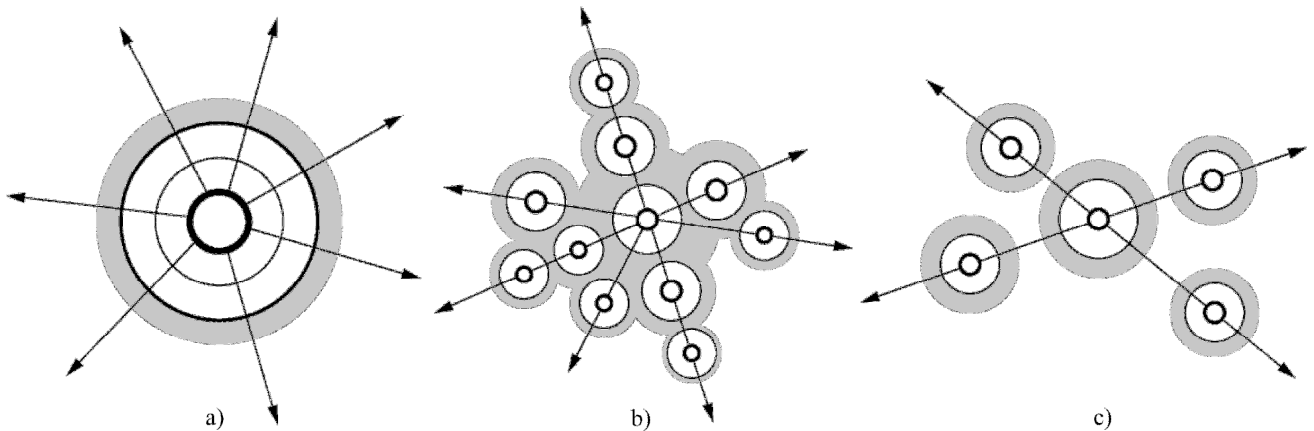
Visi šie aspektai neabejotinai turi įtakos *priemiestinės zonos* sampratai, todėl toliau aptarsime jos apibrėžimus ir įvairias traktuotes.

Priemiestinės zonos sąvoka: reikšmė ir interpretacijos galimybės

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne *priemiestis* aiškinamas kaip *vieta* šalia miesto ar jo *pakraštys*; šiuo terminu įvardinama ir gretima miestui *gyvenvietė* (Dabartinės... 2000). Kituose šaltiniuose *priemiesčio* (angl. *suburb*) sąvoka platesnė:

- teritorinė gyventojų bendruomenė miesto prieigose; arba administraciškai nepriklausoma teritorija arti didmiesčio, susieta su juo intensyviais socialiniais ir ekonominiais ryšiais (The Columbia... 2008);
- urbanizuota ar iš dalies urbanizuota teritorija miesto pakraštyje, kuriai būdingas mažas užstatymo intensyvumas (Cowan 2005);
- išorinės arba periferinės gyvenamosios paskirties miesto dalys, priklausomos nuo centrinėje miesto dalyje koncentruotai teikiamų paslaugų ir sutelktų darbo vietų (Witherick *et al.* 2001);
- istorinis terminas, nusakantis užstatymą, išsidėčiusį už miesto ribų; bendrinėje kalboje terminas vartojamas miesto periferinėms dalims, pakraščiams įvardinti (Vanagas 2003).

Lietuviškoje mokslinėje literatūroje galima sutikti tiek *priemiesčio* (Dijokienė 2006), tiek *priemiestinės zonos* (Laukaitytė-Malžinskienė 2005; Vanagas 2003) arba *teritorijos* (Daunora 2003) terminus. Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos praktikoje *priemiestinė zona*

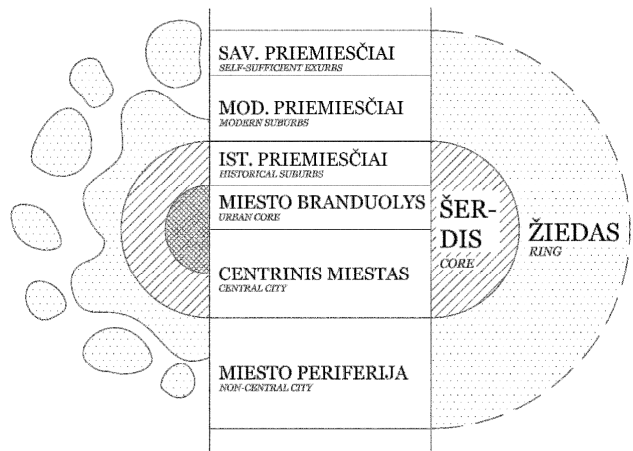
2 pav. Alternatyvios darnaus miesto formos pagal Haughton ir Hunter (Frey 2007): a – dideli koncentruoti centrai; b – decentralizuotai išdėstytos, bet koncentruotos ir kompaktiškos gyvenvietės, sujungtos viešojo transporto tinklais; c – išskaidytos savarankiškos teritorinės bendruomenės

Fig. 2. Alternative forms of sustainable cities according to Haughton and Hunter (Frey 2007): a) large concentrated centres; b) decentralized but concentrated and compact settlements linked by public transport; c) dispersal in self-sufficient communities

nėra išskiriama kaip atskira sąvoka. Ji tapatinama su terminu *priemiestis* (angl. *suburb, suburbia*), kuris paaiškina šalia miesto esančią teritoriją, išsiskiriančią savita struktūra ir funkcijomis (Česnavičius 1999).

Tačiau pastaruoju metu, keičiantis miesto ir jo aplinkos santykio sampratai, formuojantis integruotam tarpdiscipliniam miesto prieigų supratimui, kai *priemiestį* siekiama tyrinėti kaip kompleksiską ir specifinį teritorinį darinį (Adell 1999; Meeus *et al.* 2008; Vaughan *et al.* 2009), mokslinėje literatūroje išvirtina *priemiestinės zonos* (angl. *peri-urban* arba *semi-urban area*) sąvoka. Bendruoju atveju ji reiškia suburbanizacijos procesų formuojamą miesto periferinę zoną, kurioje susipina miestiško ir kaimiško tipo žemėnauda (Laukaitytė-Malžinskienė 2005). Ši definicija yra glaudžiai susijusi su Šiaurės Amerikoje ir Didžiojoje Britanijoje jau palyginti seniai vartojamu *miesto pakraščio* (angl. *urban fringe, rural-urban fringe*) terminu, įvardinančiu dinamišką erdvę, kurią miestas pirmiausia įsisavina, vykstant dispersiškos plėtros procesams, ir kurioje susipynusios urbanistinės ir agrarinės funkcijos, nors gyventojai intensyvios žemės ūkio veiklos nebepropaguoja (Adell 1999).

Kadangi *priemiestinė zona* pirmiausia yra teritorija, aktualus yra jos ribų apibrėžtumo klausimas. Vadovaujantis koncentrinės miestų plėtros modeliu (3 pav.), šioje zonoje galima išskirti pazonius – miesto periferijos atveju tai būtų *vidinis* ir *išorinis priemiesčiai* (angl. *inner and outer suburbs*) ar tam tikros jų variacijos (angl. *historical suburbs, exurbs* ir pan.). Straipsnio kontekste verta paminėti tai, kad *priemiestinės zonos* (angl. *peri-urban area*) terminas yra platesnės apimties, lyginant su klasikiniu *priemiesčio* (angl. *suburb*) apibrėžimu. *Priemiestinės zonos* dažnai apibūdinamos kaip „potencialiai miestiškos“ (angl. *pre-urban*) – jos ne tik absorbuoja tiesioginius miestų ekstensyvios plėtros padarinius (žemėnaudos kaita, tarša ir pan.), bet kartu priklauso ir platesnei miesto generuojamai kultūrinei, ekonominei ir ekologinei sferai (žemės ūkio ir kitų natūralių išteklių mainai, bendra darbo rinka ir t. t.). Tai rodo, kad *priemiestinės zonos* (angl. *peri-urban area*) terminas yra universalus ir apima tiek teritorijas, esančias iškart už intensyvaus užstatymokontūro (angl. *urban edge*), nepaisant jų faktinės priklausomybės miesto administracinei zonai, tiek teritorijas, išsidėsčiusias toliau nuo miesto, t. y. jo įtakos regione (Adell 1999; Simon *et al.* 2006). Toks požiūris leidžia į *priemiestinės zonos* sampratą integruoti skirtingų akademinų disciplinų patirtį, o kartu formuoja prielaidas naujai tyrimų sričiai – *priemiesčio* studijų (angl. *suburban studies*) – atsirasti (Vaughan *et al.* 2009).

3 pav. Tradicinis koncentrinės miesto struktūros modelis ir priemiesčių padėtis jame

Fig. 3. The traditional model of concentric city structure and suburbs within it

Šiame straipsnyje priimsime tokią nuostatą, kad terminas *priemiestis*, o tiksliau, jo vienaskaitinė forma (angl. *suburb*), reiškia gyvenamąją vietovę miesto prieigose (angl. *residential suburb*), nors daugiskaitinė forma gali būti vartojama identifikuojant ir tam tikrą visuminę socialinių pokyčių erdvę (ar teritoriją) – miesto prieigas (angl. *suburbia*). Tačiau norint tiksliau nusakyti su miestu glaudžiai susijusią teritoriją, kuriai būdinga įvairialypė fizinė struktūra ir nuolatinės erdvinės transformacijos, bus vartojamas *priemiestinės zonos* (angl. *peri-urban area, semi-urban area*) terminas.

Apibendrinant, galima teigti, kad šiandiniame kontekste *priemiestinei zonai* kaip tyrimo objektui (o kartu ir kaip apibrėžimui) būdingi kiekybiniai ir kokybiniai pokyčiai – kinta iš teritorijos (angl. *area*) į tam tikrą tik iš dalies geografiškai fiksuotą *aplinką* ar *terpę* (angl. *interface*). Šios transformacijos rezultatai bus nagrinėjami kitame skyrelyje.

Šiuolaikinė priemiestinės zonos samprata: tarp chaoso ir logikos

Aptartos *priemiesčio* ir *priemiestinės zonos* sąvokų variacijos bei aktualios jų interpretacijos sufleruoja tai, kad šiuolaikinę pastarųjų sąvokų sampratą galima formuoti tik sumenkinus dominuojantį istorinį bei geografinį centro ir periferijos naratyvą, aktyvų dėl gausybės sustabarėjusių ir kultūriškai specifinių vaizdinių. Todėl *priemiestinė zona* turi būti traktuojama kaip neatskiriama visuminių erdvinų transformacijos procesų, vykstančių dėl besikeičiančių socialinių ir ekonominių sąlygų, dalis (Vaughan *et al.* 2009).

Nors literatūros, aiškinančios *priemiesčių* terminą (tiek tradicinę jo reikšmę, tiek modernias asociacijas), klodai yra neišsemiami, kaip teigia T. Hinchcliffe'as (2005), pats objektas vis dar neišskus: vieniems jis asocijuojasi su geografine *erdve*, kitiem – socialiniu bei kultūriniu *reiškiniu*. Taip gali būti dėl to, jog daugelis disciplinų, nagrinėjančių *priemiesčius*, pirmiausia remiasi miesto (arba kaimo) kaip centrinio analitinio diskurso tradicija (Meeus *et al.* 2008; Vaughan *et al.* 2009). Šis dualumas dažnai atsispindi ir *priemiesčių* politinio administravimo bei planavimo srityse (Adell 1999).

Bendruoju atveju mokslinėje literatūroje yra išskiriami trys *priemiestinę erdvę* konceptualizuojantys požiūriai (Vaughan *et al.* 2009):

- *priemiesčiai* traktuojami kaip paprasčiausia *geografinė erdvė*, o pačios sąvokos nesiekama problematizuoti. Ji aiškinama kaip periferinė miesto dalis, kuri ekonominiais ir socialiniais ryšiais susijusi su centriniu miestu. Santykis tarp miesto ir kaimo laikomas absoliučiu, todėl *priemiesčiai* dematerializuoti, pabrėžiamas jų monofunkciškumas, erdvinio charakterio monotoniškumas;
- *priemiesčiai* aiškinami kaip linijinių ar ciklišku *urbanizacijos* (gyventojų telkimosi mieste) ir *suburbanizacijos* (gyventojų kėlimosi į miesto periferines zonas) *procesų padariniai*. *Priemiesčiai* laikomi potencialiomis miesto plėtros zonomis, kurios nuolat kinta, o jų originalūs morfologiniai bruožai neakcentuojami; kiek daugiau dėmesio skiriama minėtų procesų pasireiškimo modeliams (monocentrinis, policentrinis, dispersiškas ir pan.) analizuoti;
- *priemiesčiai* gali būti apibūdinami ir kaip *savitiškis kultūrinis reiškinys*, kuris mažai ką bendro turi su konkrečia urbanistine forma. Pagrindinius šio požiūrio aspektus formuoja sociologai, kultūros geografs ir literatai. L. Vaughan ir kiti (2009) išskiria *distopinį* (degraduojančio miesto vaizdinį), *realistinį* (patraukli ir populiarį šiandieninės visuomenės erdvė) ir *idealizuotą* (optimali urbanizuotos ir gamtinės aplinkos bruožų sankloda) *priemiesčio* vaizdavimą.

Vertėtų paminėti ir dar vieną *priemiesčius* konceptualizuojančią poziciją – *priemiesčių mitologizavimą*, t. y. jų suabsoliutinimą iki beformės, beribės erdvės, kuriai įvardinti vartojami tokie epitetai: niekieno erdvė, srautų erdvė ir pan. Šiai pozicijai galima priskirti ir gausius *priemiestinę zoną* ar jos struktūrinius elementus įvardinančius naujadarus (angl. *edge cities*, *technoburbs*,

boomburbs, *middle landscape* ir kt.) (Adell 1999; Ghent... 2002; Vaughan *et al.* 2009).

Visuose minėtuose požiūriuose galima išvelgti trūkumų, susiaurinančių *priemiestinės zonos* interpretacijos galimybes, trukdančių suvokti šią unikalią aplinką kaip teritorinę visumą – *priemiestinį kraštovaizdį*, kuriame susipina *užstatyto* (miesto intensyvaus užstatymo kontūras, priemiesčio gyvenvietės, kelių tinklas) ir *neužstatyto* (žemės ūkio ir gamtinės teritorijos, žalieji rekreaciniai plotai) *kraštovaizdžio fiziniai elementai* (Laikaitytė-Malžinskienė 2005).

D. Česnavičius (1999), komentuodamas dabartinę *priemiestinės zonos* sampratą, akcentuoja tokius jos struktūrinius požymius:

- santykinai didesnį gyventojų tankumą nei kaimo zonose;
- išvystytą transporto infrastruktūros tinklą, kuris lemia švytuoklinę migraciją;
- pakankamai didelį gyventojų užimtumą ne žemės ūkio srityje;
- intensyvesnį ir kompaktiškesnį žemės panaudojimą (ir urbanistinėms, ir agrarinėms funkcijoms).

Šiuo požiūriu *priemiestinė zona* yra tarpinė teritorija miesto periferijoje, kurioje pasireiškia santykinai intensyvi urbanistinių funkcijų ir įtakų sklaida, laipsniškai mažėjanti tolstant nuo centrinio miesto. Žemės ūkio valdos ir gamtinės teritorijos, artėjant link miesto centro, smulkėja, jų plotai tampa fragmentiški, išskyrus kažkuriuos gamtinio karkaso elementus (The Countryside... 2003).

Pastarasis *priemiesčių* kaip tarpinės zonos tarp miesto ir kaimo aplinkos apibūdinimas kartojasi daugelyje literatūros šaltinių (Adell 1999; The Countryside... 2003; Sieverts 2003; Hornis *et al.* 2008; Meeus *et al.* 2008 ir kt.). Skirtumą išvelgti galima tik tuomet, kai kalbama apie šios zonos fizinį dydį, struktūrą ir charakterį. Vienu atveju *priemiestinė zona* vertinama neigiamai, siekiama stabdyti ar bent reguliuoti radikalius plėtros procesus joje (Charter... 1996; Frey 2007; The European... 2008). Kitu atveju siūloma ją analizuoti kaip tam tikrą šių dienų fenomeną ar net galimą ateities miesto formą, ginamas jos kompleksiskumas, fragmentiškumas, o erdvinė įvairovė laikoma teigiama savybe (Sieverts 2003). Šiai *priemiestinės zonos* vertinimo pozicijai pagrindo gyvuoti duoda tai, kad nuolat auga *priemiestinių teritorijų* užimami plotai, o kartu ir jose gyvenančių šalies ar regiono gyventojų dalis. Nepaisant kai kurių *priemiestinių teritorijų* nustatymo skirtumų, teigiama, kad JAV *priemiesčiuose* 2000 m. duomenimis gyveno apie 50 % šalies populiacijos, o miestuose ir kaimo regionuose – atitinkamai 30 % ir

20 % (Clark 2007); Nyderlanduose 2003 m. ši proporcija buvo 37 %, 29 % ir 33 % (Hornis *et al.* 2008). Todėl kai kurie autoriai siūlo *priemiestines zonas* prilyginti tokiems teritoriniams organizacinėms vienetams kaip miesto ar kaimo teritorijos – jas analizuoti ir planuoti (Adell 1999; Česnavičius 1999; Sieverts 2003 ir kt.). Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje miesto pakraštys (angl. *urban fringe*), o kartu ir *priemiestinė zona* įvardinama kaip tvari, atraktyvi, lengvai pasiekama ir ekonomiškai gyvybinga aplinka, kurią charakterizuoja (The Countryside... 2003):

- atviros žaliosios erdvės urbanizuotoje aplinkoje (dideli atviri žalieji plotai arba žalieji plotai urbanizuotose teritorijose ir gyvenvietėse);
- miesto intensyvaus užstatymo kontūras (riba tarp užstatytos ir atviros teritorijos miesto pakraštyje bei gretimos žemės valdos);
- vidinis pakraštys arba vidiniai *priemiesčiai* (atviri žemės plotai, besiribojantys su užstatytais teritorijomis arba infrastruktūros objektais ir išsidėstę platesniame metropoliniame areale, kuriame vyrauja ne agrarinė žemėnauda);
- išorinis pakraštys arba išoriniai *priemiesčiai* (atviri, daugiausia žemės ūkio paskirties plotai arba kaimo teritorijos, išsidėčiusios aplink atskirai stovinčias gyvenvietes ir veikiamos įvairialypių urbanizacijos procesų).

Priemiestinė zona dažnai apibūdinama įvardinant jos kaip tarpinio kraštovaizdžio struktūrinius elementus (Česnavičius 1999; The Countryside... 2003; Laukaitytė-Malžinskienė 2005 ir kt.). Tai leidžia nepaisyti jos erdvinio ir funkcinio chaoso, o vietoj to ieškoti joje organizacinės ir funkcinės logikos (Meeus *et al.* 2008). Atskirų *priemiestinės zonos* elementų sisteminiai ryšiai, jų erdvinės, socialinės, kultūrinės transformacijos (dinaminė kaita) vėliau nagrinėjamos ekstensyvios miestų plėtros procesų kontekste (angl. *urban sprawl* ar *urban fringe development*), iš to atsirandančios metodologinės priemonės (transformacijų dėsniumais, indikatoriais ir pan.) pritaikomos miestų ir regionų ekologinės pusiausvyros tyrimuose (angl. *ecological footprint*) ar ekonominio jų gyvybingumo prognozėse.

Šis holistinis *priemiestinės zonos* suvokimas ir yra pagrindinis šiuolaikinės jos sampratos atributas, pasikartojantis daugelyje mokslinių veikalų, minėtų šiame straipsnyje, taip pat jis aktualus visuotinai propaguojamų darnios (tvarios) miestų ir regionų plėtros kontekste (Leipcigo... 2007; The European... 2008).

Apibendrinimai

1. Intensyvūs urbanizacijos procesai ir augantis miestų ir kitų urbanizuotų teritorijų gyventojų skaičius lemia gausius debatus dėl miestų ir besiplečiančių *priemiestinių zonų* ateities. Nors daugelis mokslinių disciplinų savo tyrimuose analizuoja *priemiesčius*, šiems tyrimams trūksta koordinacijos. Dėl to pati *priemiestinės zonos* sąvoka ir jos reikšmė iki šiol nėra apibrėžta, o atskiri jos fragmentiniai aiškinimai yra išsibarstę geografijos, sociologijos, ekologijos, ekonomikos, miestų planavimo ir kituose šaltiniuose.

2. *Priemiestinė zona* (angl. *peri-urban* ar *semi-urban area*) dažnai įvardinama kaip tarpinė (tranzitinė) teritorija tarp urbanizuotos ir kaimo aplinkos, kurios fizinės ribos tarsi ištirpusios. Vidinė riba dažniausiai laikomas intensyviau ir kompaktiškiau užstatytos centrinio miesto teritorijos kontūras (angl. *urban edge*), o išorinė priklauso nuo miesto dydžio ir jo funkcinės įtakos regione.

3. *Priemiestinės zonos* formavimosi pagrindinė prielaida yra centrinio miesto egzistavimas. Dėl to jos parametrai dažnai nustatomi analizuojant urbanistinių funkcijų sklaidą miesto periferijoje. Tačiau politinėje ir akademinėje srityse įsivyravęs vienpusis *priemiesčių* vertinimas (arba iš miesto, arba iš kaimo aplinkos, kurioje vyrauja agrarinė žemėnauda, pozicijų) trukdo suvokti *priemiestinę zoną* kaip visuminę aplinką (*priemiestinį kraštovaizdį*) ir šiandieninės miestų raidos fenomeną.

4. Struktūrinių *priemiestinės zonos* elementų išskyrimas leidžia nepaisyti šios erdvės funkcinio ir erdvinio chaoso, o vietoje to suteikia galimybę ieškoti miesto periferijos organizacinės ir funkcinės logikos, kuri pasireiškia atskirų jos elementų sisteminė priklausomybe bei transformacijų dėsniumais. Toks holistinis *priemiestinės zonos* suvokimas yra pagrindinis šiuolaikinės jos sampratos atributas, kuris labai aktualus darnios (tvarios) miestų ir regionų plėtros kontekste.

Literatūra

- Adell, G. 1999. *Theories and models of the peri-urban interface: a changing conceptual landscape* [interaktyvus]. Strategic Environmental Planning and Management for the Peri-urban Interface. Research Project: UCL-DPU [žiūrėta 2009 12 20]. Prieiga per internetą: <http://eprints.ucl.ac.uk/43/1/DPU_PUI_Adell_THEORIES_MODELS.pdf>.
- Charter of the New Urbanism* [interaktyvus]. 1996. Congress for the New Urbanism [žiūrėta 2010 01 06]. Prieiga per internetą: <<http://www.cnu.org/charter>>.
- Clark, G. E. 2007. Unsustainable Suburbia, *Environment* 49(8): 3–4. doi:10.3200/ENVT.49.8.3-5

- Cowan, R. 2005. *The Dictionary of Urbanism*. UK, Tisbury: Streetwise Press.
- Česnavičius, D. 1999. *Didžiųjų Lietuvos miestų priemiestinių zonų žemės naudojimo geografiniai ypatumai* (Vilniaus ir Klaipėdos priemiestinių pavyzdžiu): daktaro disertacija. Vilnius: VPU.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. Lietuvių kalbos institutas [žiūrėta 2010 01 04]. Prieiga per internetą: <<http://www.lki.lt/dlkz>>.
- Daunora, Z. J. 2003. Priemiesčio teritorijų planavimo sąlygos ir galimybės, *Urbanistika ir architektūra* 27(2): 51–63.
- Davoudi, S. 2008. Conception of the city-region: a critical review, *Urban Design and Planning* 161(2): 51–60. doi:10.1680/udap.2008.161.2.51
- Dijokienė, D. 2006. Vilniaus istorinių priemiestinių genėzės, raidos ir vertybių ypatumai, *Urbanistika ir architektūra* 30(2): 78–86.
- Frey, H. 2007. Compact, Decentralised or What? The Sustainable City Debate, in *The Urban Design Reader*. M. Larice, E. Macdonald (Eds.). London: Routledge, 328–343.
- Ghent Urban Studies Team (Ed.). 1999. *The Urban Conditions – Space, Community, and Self in the Contemporary Metropolis*. Rotterdam: 010 Publishers.
- Ghent Urban Studies Team (Ed.). 2002. *Post Ex Sub Dis. – Urban Fragmentations and Constructions*. Rotterdam: 010 Publishers.
- Goodman, P. J. 2007. *The Roman City and Its Periphery*. London: Routledge. doi:10.4324/9780203446256
- Hall, P. 2002. *Cities of Tomorrow: an intellectual history of urban planning and design in the twentieth century*. Blackwell.
- Hornis, W; Van Eck, J. R. 2008. A Typology of Peri-urban Areas in the Netherlands, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 99(5): 619–628. doi:10.1111/j.1467-9663.2008.00497.x
- Kostof, S. 1992. *The City Asembled: The Elements of Urban Form Through History*. London: Thames & Hudson Ltd.
- Laukaitytė-Malžinskienė, G. 2005. Priemiesčio kraštovaizdžio vertinimo ypatumai, *Urbanistika ir architektūra* 29(2): 81–89.
- Leipcigo tvariųjų Europos miestų chartija* [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2010 01 06]. Prieiga per internetą: <<http://www.eukn.org/binaries/eukn/eukn/policy/2007/8/leipzig-charta-adr-lt.pdf>>.
- Meeus, S. J.; Gulinck, H. 2008. Semi-Urban Areas in Landscape Research: A Review, *Living Reviews in Landscape Research* 2(3): 1–45.
- Mumford, L. 1968. *The City in History: its origins, its transformations, and its prospects*. Harvest Books.
- Sieverts, T. 2003. *Cities Without Cities: Between Place and World, Space and Time, Town and Country*. London: Spon Press.
- Simon, D.; McGregor, D.; Thompson, D. 2006. Contemporary perspectives on the peri-urban zones of cities in development areas, in *Peri-Urban Interface: Approaches to Sustainable Natural and Human Resource Use*. D. McGregor; D. Simon, D. Thompson (Eds.). London: Earthscan Publications Limited, 3–17.
- The Columbia Encyclopedia* [interaktyvus]. 2008. 6th Edition. Columbia University Press [žiūrėta 2010 01 04]. Prieiga per internetą: <<http://www.encyclopedia.com/topic/suburb.aspx>>.
- The Countryside Agency* [interaktyvus]. 2003. Urban Fringe Action Plans: Their Role, Scope and Mechanisms for Implementation. Final Report. Entec UK Limited [žiūrėta 2010 01 06]. Prieiga per internetą: <http://p1.countryside.gov.uk/Images/UFAPFnal%20Report_tcm2-18980.pdf>.
- The European Urban Charter II: Manifesto for a New Urbanity* [interaktyvus]. 2008. The Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe (CEO) [žiūrėta 2010 01 06]. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/T/Congress/files/themes/urban-charter/UrbanCharter_en.pdf>.
- Vanagas, J. 2003. *Miesto teorija*. Vilnius: VDA leidykla.
- Vaughan, L.; Griffiths, S.; Haklay, M.; Jones, C. E. 2009. Do the suburbs exist? Discovering complexity and specificity in suburban built form, *Trans Inst Br Geogr NS* 34: 475–488. doi:10.1111/j.1475-5661.2009.00358.x
- Witherick, M.; Ross, S.; Small, J. (Eds.). 2001. *A Modern Dictionary of Geography*. 4th Edition. London: Arnold.

STATE-OF-THE-ART CONCEPTION OF THE PERI-URBAN AREA

M. Cirtautas

Abstract

This article discusses the state-of-the-art conception of the peri-urban area and aims at making the clarification of the term. While exploring the historical origins and features of suburban development, it appears that the extensive urban development processes and resulting formation of an intermediate space between the city and countryside is not a conceptually new phenomenon typical of the developed countries. The current interest in this spatial phenomenon (suburbs) is determined by the consistently growing importance of this territorial-organizational unit: recently increased suburban population, greatly expanded areas etc. If the previously used concept of the peri-urban area was closely linked to the city as a central analytical discourse, most recently, in the context of radical decentralization processes, there has been a tendency to defining this urban peripheral area as unique functional and territorial space – the peri-urban landscape. Although scientific and popular literature on suburbs and peri-urban areas is extensive, yet the subject always seems to be elusive. The peri-urban areas are still described as the integral parts of the regular suburban transformation processes taking place in the context of changing social, economic and ecological conditions. The latter holistic approach is a fundamental attribute of a contemporary knowledge of peri-urban space and the key element of the current debate on sustainable urban and regional development.

Keywords: suburb, peri-urban area, urban structure, suburbanization, transformation.